

КИМ К. В.,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри управління вантажною
і комерційною роботою
(Український державний університет
залізничного транспорту)

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.3>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розкривається зміст процесів трансформації суспільної правосвідомості у зв'язку з активізацією процесів європейської інтеграції. Обґрунтовано, що трансформація правосвідомості широких верств суспільства і сприйняття універсальних цінностей Європейського Союзу є важливим чинником успішності європейської інтеграції України. Акцентовано увагу на тому, що після внесення змін до чинної Конституції України у державі створено всі формальні передумови для трансформації суспільної правосвідомості. Запропоновано виокремлювати кілька основних напрямів змінення суспільної правосвідомості, які ідейно базуються на втіленні універсальних цінностей Європейського Союзу на національному рівні: визнання дотримання людської гідності центральним орієнтиром уваги органів охорони правопорядку, усвідомлення унікальності і важливості свободи, демократії і рівності як цілей суспільного розвитку і державної діяльності, формування поваги до концепції правової держави і верховенства права в Україні, формування толерантного ставлення до прав меншин. Доведено, що прийняття кожним громадянином зазначених цінностей цілком відповідає ідеї євроінтеграції як цивілізаційного вибору українського народу.

Зауважено, що для України як держави, яка обрала шлях євроінтеграції як пріоритет державної зовнішньої та внутрішньої політики, трансформація суспільної правосвідомості у бік повноцінного визнання важливості втілення універсальних цінностей ЄС є однією із гарантій результативності реалізації євроінтеграційних прагнень. Окреслено проблематику стану наближення України до родини держав об'єднаної Європи, яка пов'язана з несприятливими умовами формування проєвропейської орієнтації широкої суспільної думки. Наголошено на тому, що державі слід мобілізувати наявні резерви для прискорення реформ у всіх секторах економіки й політико-правової системи задля доведення на практиці ефективності обраного курсу на перспективне входження України до ЄС.

Ключові слова: Україна, право, суспільна правосвідомість, європейська інтеграція, універсальні цінності, державне управління, демократія.

Kim K. V. The main directions of transformation of public legal consciousness in the aspect of European integration of Ukraine

The article reveals the content of the processes of transformation of public legal consciousness in connection with the intensification of the processes of European integration. It is substantiated that the transformation of legal consciousness of broad sections of society and the perception of universal values of the European Union is an important factor in the success of Ukraine's European integration. Emphasis is placed on the fact that after the amendments to the current Constitution of Ukraine, all

formal preconditions for the transformation of public legal consciousness have been created in the state. It is proposed to identify several main areas of change of public legal awareness, which are ideologically based on the implementation of universal values of the European Union at the national level: recognition of human dignity as the central focus of law enforcement, awareness of the uniqueness and importance of freedom formation of respect for the concept of the rule of law and the rule of law in Ukraine, the formation of a tolerant attitude to pr in the minority. It is proved that the acceptance of these values by every citizen fully corresponds to the idea of European integration as a civilization choice of the Ukrainian people.

It is noted that for Ukraine, as a country that has chosen the path of European integration as a priority of state foreign and domestic policy, the transformation of public legal awareness towards full recognition of the importance of universal EU values is one of the guarantees of effective European integration aspirations. The issue of the state of Ukraine's approach to the family of the states of the united Europe, which is connected with the unfavorable conditions for the formation of the pro-European orientation of the broad public opinion, is outlined. It was stressed that the state should mobilize the existing reserves to accelerate reforms in all sectors of the economy and political and legal system in order to prove in practice the effectiveness of the chosen course for Ukraine's long-term accession to the European Union.

Key words: *Ukraine, law, public legal consciousness, European integration, universal values, public administration, democracy.*

Вступ. На початку XXI століття в історії державотворення України відбулася знакова подія, яка полягає у тому, що держава офіційно задекларувала пріоритетність проєвропейського курсу державного розвитку. Юридичним підґрунтям для цих процесів стало підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) [1]. Втілення положень зазначеного документа передбачає реалізацію комплексу реформаторських перетворень в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, національного народного господарства та державного управління. Результативність таких змін залежить від багатьох політико-правових, соціально-економічних та культурно-ментальних чинників. Одним із таких чинників є суспільна правосвідомість як форма суспільної свідомості, яка відбиває ставлення суб'єктів правовідносин до чинного права та похідних від нього правових явищ [2, с. 49]. Через те, що процеси європейської інтеграції передбачають реформування національної правової системи та супроводжуються запровадженням нових для соціально-юридичної практики України правових інститутів, питання їх сприйняття широкими верствами населення й усвідомлення їх доцільності є важливим чинником, що визначає успіх процесів євроінтеграції України. У зв'язку з цим актуальним завданням юридичної науки є дослідження змін суспільної правосвідомості в аспекті реалізації процесів європейської інтеграції України.

Постановка завдання. Відповідно, метою статті є висвітлення основних напрямів трансформації суспільної правосвідомості в аспекті активізації процесів європейської інтеграції України. Досягнення зазначеної мети також передбачає з'ясування особливостей суспільної правосвідомості, окреслення значення універсальних цінностей ЄС для зміни у суспільній правосвідомості українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики трансформації суспільної правосвідомості України в аспекті євроінтеграції є відносно новим напрямом розвитку вітчизняної правової доктрини. Водночас окремі аспекти означеного напрямку наукової розробки були у центрі уваги таких науковців, як Ю.Ю. Калиновський, В.В. Муж, О.С. Передерій, Г.О. Попадинець, Ю.С. Шемшученко та інші. Проте комплексного та систем-

ного дослідження трансформації суспільної правосвідомості в умовах активізації процесів європейської інтеграції України наразі немає.

Результати дослідження. Практика укрупнення ЄС як найбільш економічно потужного у світі об'єднання демократичних держав доводить, що запровадження на національному рівні загальноєвропейських стандартів організації соціального життя і здійснення державного управління ефективним є лише тоді, коли спостерігається бажання більшості громадян комплексно реформувати суспільно-державний устрій. Правосвідомість суспільства поєднує як аксіологічний (домінантні правові цінності для певного типу суспільства), так і онтологічний вимір (способи та форми буття правосвідомості у конкретно історичних умовах) [3, с. 14]. Тобто правосвідомість суспільства бере початок з глибинних підвалин суспільної свідомості, з економічних та соціальних передумов, ментальних традицій народу, світосприйняття, правосвідомості та намірів суспільства сформувати якісно новий рівень правового порядку. Первинним рушієм у формуванні відповідних налаштувань є створення нормативної основи, яка офіційно регламентує курс держави на євроінтеграцію.

Сьогодні в Україні створено усі нормативні передумови для таких процесів. Окрім Угоди про асоціацію, на рівні національного законодавства проєвропейський вектор розвитку легітимізувався на рівні Конституції України лише на 27-й рік державної незалежності. Так, уже після набуття чинності Угодою про асоціацію у Конституції України було офіційно закріплено орієнтацію зовнішньополітичного курсу на всебічне наближення до ЄС. У 2018 р. за ініціативою Президента України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07.02.2018 р. № 2680-VIII [4]. Так, у Преамбулі Основного Закону було закріплено положення про європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського курсу України. Це положення було внесено у конституційний текст у зв'язку з тим, що у преамбулі Угоди про асоціацію зазначено, що Україна, розвиваючи відносини з ЄС, проголошує свою європейську ідентичність і поділяє спільні цивілізаційні цінності.

Окрім цього, на конституційному рівні було доповнено повноваження Верховної Ради України, Президента України і Кабінету Міністрів: у ст. 85 і ст. 102 Основного Закону закріплено, що національний парламент повноважний реалізовувати стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в ЄС, а Президент України є гарантом реалізації цього курсу. У ст. 116 Основного Закону Кабінету Міністрів зазначено, що головним завданням є забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. Подібні зміни до Конституції України мають важливі наслідки для правосвідомості всього українського суспільства. Навіть у пояснювальній записці до Закону про зміну Конституції України доцільність внесення «євроінтеграційних змін» обґрунтовуються необхідністю «мобілізувати» українське суспільство та налаштувати його на сприяння у проведенні реформ, спрямованих на досягнення критеріїв повноправного членства в ЄС [5]. Безумовно, введення у дію на вищому законодавчому рівні таких норм спонукає до незворотності таких «мобілізаційних» змін, які мають відбутися у свідомості широких верств суспільства. О.С. Передерій у зазначеному контексті наголошує, що невідповідно сьогодні в українському суспільстві спостерігається зростання очікування від держави євроцентристських досягнень у сфері зовнішньої та внутрішньої політики, а також подальшого реформування національного права у напрямі імплементації європейських моделей суспільного регулювання [5, с. 67].

Так чи інакше, але після офіційного проголошення незворотності курсу на європейську інтеграцію суспільна правосвідомість українського народу зазнає суттєвої трансформації. Фактично це являє собою зміну ставлення широких верств населення до реалізації й повноцінного втілення положень чинного законодавства про європейську інтеграцію. Важливо зауважити, що трансформація суспільної правосвідомості відбувається не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, входження індивіда в нове правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, його залучення до правових ціннос-

тей [6, с. 425]. Правові цінності відіграють одну з найбільш важливих ролей у цих процесах. В аспекті євроінтеграційних процесів мова йде про сприйняття правових універсальних цінностей і стандартів ЄС, що визначають тенденції трансформації правосвідомості українського суспільства.

Універсальні цінності, які є уніфікованими на рівні міждержавної правової системи ЄС, сьогодні сприймаються народами Європи як основоположні засади трансформації правового устрою держав, включаючи і тих, які не є членами ЄС. Практика укладання з ЄС угод про асоціацію Грузією, Молдовою, Туреччиною, Республікою Чилі підтверджує, що зазначені держави взяли на себе зобов'язання цінувати базові універсальні цінності ЄС та активно їх імплементувати у функціонування національних правових систем і практику державного будівництва. Україна не є винятком, адже відповідно до Угоди про асоціацію між Україною і ЄС дотримання українською стороною цінностей ЄС є запорукою зближення сторін і залучення України до участі у європейських політиках.

Універсальні цінності ЄС сформульовані у ст. 2 Розділу I Договору про Європейський Союз 1992 р., який визначає абсолютну цінність людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права, прав людини, прав меншин [7]. Всі держави – члени ЄС, а також держави, які обрали курс на євроінтеграцію, мають своїми діями сприяти збереженню і примноженню цих цінностей заради інтересів народів об'єднаної Європи. Розглядаючи аспект трансформації суспільної правосвідомості України у зв'язку з прийняттям універсальних цінностей ЄС, слід відзначити, що суспільні уявлення українського народу і раніше не були позбавлені шанування та намагання цінувати відповідні цінності. Проте правосвідомість широких верств населення України останню чверть століття формувалася під впливом суперечливих конкретно-історичних умов, які не сприяли їх чіткому дотриманню. Відповідно, правові ідеї та погляди народу України формувалися в умовах практики неефективних бюрократизованих засад державного управління, які є рудиментами радянських часів, дедалі вищого рівня корупції, систематичних політичних конфліктів, недостатньої уваги держави до потреб пересічного громадянина тощо. Це призвело до того, що універсальні цінності ЄС не сприймалися раніше як імперативи подальшого державного будівництва. Проте ситуація змінюється, і на основі використання правової призми сприйняття універсальних цінностей ЄС виокремимо такі напрями трансформації суспільної правосвідомості в Україні:

– визнання дотримання **людської гідності** центральним орієнтиром уваги органів охорони правопорядку. Охорона гідності є одним із проявів державного забезпечення особистої недоторканності і в ЄС розуміється як загальне благо. В свою чергу, правова охорона державою гідності особистості виражається в тому, що держава чітко визначає підстави і форми обмеження недоторканності особистого життя громадян [8, с. 248]. Відповідно, справедлива і законна вимога представника правоохоронного органу про надання доказів, що здійснюється в установлених кримінально-процесуальним законом випадках і порядку, не може розглядатися як обмеження гідності особистості або як образ;

– усвідомлення унікальності і важливості **свободи, демократії і рівності** як цілей суспільного розвитку і державної діяльності. Вказані цінності тісно пов'язані між собою і доповнюють одне інше. Демократичний політичний режим (режим демократії) передбачає застосування органами влади таких методів і способів управління суспільними процесами, коли відсутні об'єктивні передумови порушення прав і свобод кожного конкретного громадянина, посягання на її особисту свободу. В свою чергу, у демократичному суспільстві свобода не може ґрунтуватися на нерівності. Лише усвідомлення широкими верствами населення держави цінності закріплених у законі і гарантованих державою рівності, а також заборона будь-якої дискримінації при реалізації законних прав і інтересів особистості свідчить про демократичність у відносинах держави і людини. У гарантованих державою свободі та рівності закладені потужні гарантії від сваволі певних представників суспільства й супутніх їм привілеїв, обмежень і перепон;

– формування поваги до концепції **правової держави** і верховенства права в Україні на кшталт держав ЄС передбачає верховенство прав і свобод особи в системі життєдіяльності

всіх і кожного, безумовний пріоритет прав особи у порівнянні з іншими соціальними благами. Слід наголосити, що реальність прав людини, гарантування її особистої безпеки в країнах ЄС стали вищими принципами права альянсу. Україна має йти аналогічним шляхом;

– формування *толерантного ставлення до прав меншин*. Сьогодні всі держави ЄС, враховуючи поліетнічний склад суспільства, створили життєздатні моделі співжиття людей різного етнічного походження, розробили та впровадили в практику відповідне законодавство. Встановлення форм реалізації прав іноетнічного населення в кожній з країн ЄС залежить від особливостей форми держави, культурних традицій, релігійного складу населення, чинної правової системи тощо. На цей час одним із основних принципів функціонування правових систем держав – членів ЄС є створення умов для неупередженого ставлення і недопущення дискримінації особи через її етнічну приналежність, релігійно-культурну орієнтацію тощо. Українська масова суспільна думка поступово все більше сприймає подібну практику ЄС.

Очевидним є те, що формування нових ціннісних орієнтирів суспільства починається з кожної людини індивідуально та, як зазначає В.В. Муж, проходить разом із державою шлях розвитку, генерує ідеї правового буття, відбиває завдяки своїй правосвідомості засади правової дійсності навколо себе [9, с. 302]. Прийняття кожним громадянином зазначених цінностей цілком відповідає ідеї євроінтеграції як цивілізаційного вибору українського народу. Поступове набуття універсальними цінностями ЄС у суспільній свідомості все більшої ваги і значення як орієнтиру для подальшого державного будівництва є запорукою пришвидшення процесів реформування державного сектору, а також всіх галузей економіки і суспільного життя.

Висновки. Правосвідомість суспільства є складним соціально-правовим феноменом. У функціональному аспекті правосвідомість широких мас населення є вагомим чинником будь-яких державно-правових і політичних перетворень і реформ, включаючи європейську інтеграцію. Для України, яка обрала шлях євроінтеграції як пріоритет державної зовнішньої та внутрішньої політики, трансформація суспільної правосвідомості у бік повноцінного визнання важливості втілення універсальних цінностей ЄС є одним із визначальних чинників успіху процесів євроінтеграції. Зауважимо, що наявна проблематика наближення України до родини держав об'єднаної Європи пов'язана багато в чому з несприятливими умовами формування проєвропейської орієнтації широкої суспільної думки. Саме тому державі слід мобілізувати наявні резерви для прискорення реформ у всіх секторах економіки та політико-правової системи задля доведення на практиці ефективності обраного курсу на перспективне входження України до ЄС.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 р. № 40. Стаття 2021.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. : за заг. редк. Ю.С. Шемшученко. Київ : *Українська енциклопедія*. Т. 5. 2003. 736 с.
3. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків. Право 2008. 288 с.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2018 р. № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019 р., № 9. Ст. 50.
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531 (дата звернення: 06.05.2020).

6. Передерій О.С. Тенденції трансформації законодавчих засад європейської інтеграції України на сучасному етапі. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 66–70.
7. Попадинець Г.О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки : збірник наукових праць*. 2016. № 850. С. 422–427.
8. Кашкин С.Ю., Кутафин О.Е., Четвериков А.О. Договор о Европейском Союзе от 07 февраля 1992 г. *Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями*: под ред. С.Ю. Кашкина. Москва : «ИНФРА – М». 2008. С. 166–210.
9. Степанова О.Г. Пріоритети правоохоронної діяльності держави як члена Європейського Союзу (теоретико-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2014. № 1106. С. 247–249.
10. Муж В.В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 297–303.

ЛАБЕНСЬКА Л. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових
дисциплін
(ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний
університет»)

УДК 342.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.4>

ІНСТИТУТ ВИБОРЧИХ ЦЕНЗІВ (ВИМОГ): ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена основним етапам історичного розвитку та правової природи інституту виборчих цензів (вимог), а також їх відповідної трансформації та стану сучасного законодавчого закріплення в Україні.

На підставі відповідних історичних джерел проаналізовано зв'язок між основними виборчими вимогами для місцевих виборів за часів 19–20 сторіччя та сучасної України. Також аргументована доцільність використання в науковому обігу для відповідних виборчих вимог саме терміна «виборчий ценз», а не «ценз».

Значну увагу в статті приділено трансформації законодавчого закріплення різноманітних виборчих вимог саме в національному законодавстві за різних історичних етапів державного будівництва нашої країни (починаючи від її перебування у складі Російської імперії та закінчуючи реаліями сьогодення, з обраним Європейським вектором розвитку).

Вищезазначений аналіз надав можливість сформулювати відповідні пропозиції для подальшого удосконалення виборчого законодавства, яке стосується регламентації виборчих цензів та вимог, з урахуванням найкращого вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Теоретико-методологічною основою дослідження в роботі стали історичний метод та метод матеріалістичної діалектики, застосування яких сприяло розглянути всі процеси в розвитку інституту виборчих цензів в Україні, але не виокремлено, а в тісному зв'язку із закономірностями розвитку аналогічного

